

Иван Котев
АРАПТАЗИ

Араптази, Зборникот на македонски народни волшебни приказни од Струмица и Струмичко (објавен по повод моите јубилејни 80 години живот и 50 години фолклористичка дејност), го посветувам на Институтот за фолклор *Марко Цепенков* од Скопје, седум децении стожер на македонската духовна и материјална култура.

Со длабока почит и
искрена благодарност,
Иван Котев

Иван Котев
АРАПТАЗИ

(Македонски народни волшебни
приказни од Струмица и Струмичко)

Издава:
НУЦК *Антон Панов*
Струмица

За издавачот:
Ванчо Ристов – Патриков,
в.д. директор

Уредник:
Никола Д. Сарајлија – Македонски

Рецензент:
д-р Ана Витанова–Рингачева

Лектор:
Марија Иванова

Илустрација на корица:
Александар Филев

Дизајн на корица:
Иван Бозов

Техничка поддршка:
Влатко Филчевски

Печати:
Графосервис
Струмица

Тираж:
500 примероци

Изданието е финансиски поддржано од Министерството за
култура на Република Северна Македонија

Иван Котев

АРАПТАЗИ

Македонски народни волшебни приказни
од Струмица и Струмичко

НУЦК *Антон Панов*
Струмица, 2020

СКАЗНАТА КАКО АРТЕФАКТ

(кон книгата „*Арантази*“ волшебни народни приказни од Струмица и Струмичко, собрани и приредени од Иван Котев, Струмица 2020 год.)

„Фолклорот е килим на кој основата е судбината на народот или поединците, а преплетот е времето“
Иван Котев

Фолклорот – наша усна историја

Секој еден народ живее и чекори низ времето носејќи го со себе вредниот товар на својата традиција, оставен во наследство од предците. Историјата познава примери на народи кои својата опстојба ја темелат на усно пренесените норми, закони и канони благодарение на што успеал да го зачува сопствениот идентитет и посебност. Токму преку традицијата и фолклорот како нејзин органски дел, македонскиот народ се осознавал низ вековите, растел во сопствените, но и во очите на другите народи и станувал свесен дека е жител на најстариот континент, дека има своја историја, традиција и култура. Усната традиција претставува сублимат на животни искуства, проживевани настани одново пресоздадени во приказните, песните, легендите и преданијата, верувања и обичаи коишто го граделе религиозниот светоглед на луѓето. Зборот фолклор во својот буквален превод се однесува на мудроста на народот, на поединецот кој својата раскошна фантазија, нахранета од потребата да се преживее во услови кога природата ги наметнува своите правила на дејствување, ја трансформирал во усно кажување, лесно приемливо и преносливо. Фолклорот во длабоката сушност на своето значење ги опфаќа сите аспекти на културниот и цивилизациски ѓд на човекот низ времето. Што би биле ние денес без традицијата? Како би ја сочувале посебноста во време кога му се одрекува правото на другиот да постои, да го чува и негува своето материјално и духовно наследство? Духовното наследство на македонскиот народ е запишано во анализите на нашата културна меморија, културни обрасци кои се модифицирале низ времето и станале еден вид споделени места во меморијата на балканските народи.

Се отвораат безброј прашања за кои науката бара одговори во историските записи. Но она што историјата не успеала да го запише на своите страници или на маргините, го запишал народот во својата душа, го раскажал, го испеал во песна, создал поговорка, клетва, благослов.

Денес фолклористите трагаат по живото богатство сокриено во оставнината на собирачите, но и во сеќавањето на живите информатори. Фолклористиката во свој фокус го има фолклорот, но секако, не е независна наука, напротив таа е во постојана корелација со етнографијата, етнологијата, социологијата, антропологијата и психологијата. Фолклористичките проучувања во основа значат размена на сознанија од сите споменати науки, во насока на разоткривање на символите што се исчитуваат во традициите на една етнокултурна и религиозна заедница. Раздиплувањето на слоевите, значи своевидно враќање назад во времето и разоткривање на сите аспекти на животот на нашите предци. Фолклорот е трезор на креативната човекова мисла, на усилбите на човекот да ги осознае тајните закони на природата, да го усогласи своето однесување со (не)постоечките закони на натприродното, едноставно да си го олесни животот и да го зачува добробитот на заедницата. Несомнено, нашата цивилизација почива на темелите на усната традиција која со текот на времето ќе добие и своја пишана форма. Таквото *примарно усно општење* (термин на Валтер Онг)¹ се случува во време кога не постои пишаната форма на изразување, а усноста е единствениот начин за пренесување на зборот. Според Онг, луѓето во примарните усни култури научуваат многу работи и поседуваат огромна мудрост, иако тие не учат со читање, туку учат со чиракување, со слушање, со повторување на она што го слушаат, со усвојување на готови формули, со примо-предавање на поговорки и нивно комбинирање и рекомбинирање, со учество во вид на заедничка ретроспекција – а не со учење во вистинското значење на зборот. Ваквиот пристап ни дозволува да направиме слика на профилот на народниот мудрец, пејач или раскажувач, кој, немал никаков допир со пишаната литература, но инкорпорирал во себе мудрост и животно искуство и групирајќи се во мали групи, остварувал комуникација со сродните како него (менувајќи си ги улогите на испраќач и примач на пораките). За егзистенцијата на фолклорното дело, предуслов е постоењето на група којашто го прима и одобрува, заклучува Роман Јакобсон. Токму таа група е најверниот слушател, пресоздател и преносител на пораките што фолклорот сам по себе ги

---

1 Валтер Онг се спротивставува на употребата на *анахрониот* и *контрадикторен термин* „усна литература“, сметајќи дека овој оксиморон ја открива нашата неспособност да си го претставиме во нашите сопствени умови, наследството на вербалното, освен како некоја варијанта на пишување, иако тие немаат ништо заедничко со писменоста. Види: Валтер Онг. Спомнавте ли „усна литература“? Во: *Фолклорологија*, книга 1, приредувач Нина Анастасова–Шкрињариќ, Скопје, Табернакул, 2016, стр. 64-80

поседува. Изговорениот збор според Онг, ги собира луѓето во мали групи. Таквите мали групи биле во меѓусебна интеракција заради движењето на нивните членови, на тој начин се создавале тие мали единици кои низ времето ја создале сликата за колективот, како чувар на фолклорното богатство на еден народ. Усното пренесување на фолклорното богатство, значи создавање канал за непосредна комуникација меѓу испраќачот и примачот на пораката, односно меѓу раскажувачот или пејачот и аудиториумот кој слуша и со своите невербални реакции активно учествува во креирање и обликување на фолклористичката единица. Колективот некако природно се прилагодил на потребата од создавање на таквите мали групи, мали аудиториуми, кои налик на театарска публика се ставаат во позиција на примачи на информациите. Така човекот од слушател почнува да прераснува во пресоздател и пренесувач на информациите. Со текот на времето неговата мисла инкубира, за во еден даден момент да излезе на површина отпеана во песна, раскажана во приказна, анегдота, легенда, предание или едноставно кажана во контекст, како поговорка.

Употребувајќи го својот вроден личен манир и харизма, народниот мудрец раскажува уверливо, напати со драмски паузи, но со голема умешност, веродостојно да го пренесе трагичното, реалистичното и фантастичното. На тој начин, народниот раскажувач (или пејач) несвесно станува еден од чинителите во процесот на комуникација. Кирил В. Чистов посочува дека секој процес што претставува допир помеѓу творецот (или изведувачот) на уметничкото дело со слушателот (гледачот, читателот), по својот карактер е всушност *чин на комуникација* односно процес на предавање и преземање на одредени информации.² Повикувајќи се на традицијата, раскажувачот како испраќач на пораките, учествува во процесот на нивно пренесување до примачот (оној кој ја слуша приказната). Зборувајќи за т.н. „природен“ или контактен тип комуникација, Чистов посочува дека за ваквиот вид комуникација, што е присутен кај усните форми, карактеристична е целосната насоченост на информацијата кон определен реален аудиториум, „без кој ниту одсвонува песната, ниту звучи приказната“. Токму тој аудиториум е најверниот соучесник во создавањето, чувањето и пренесувањето на фолклорното богатство. Во тој цикличен процес, во еден момент, слушателот, примачот на пораката, како дел од активно вклучениот аудиториум, станува испраќач, односно пресоздавач на она што претходно го слушнал и доживеал. Така се затвора кругот што векови наназад ја чува традицијата, како семка во ровка земја.

2 Кирил В. Чистов. „Специфичноста на фолклорот во светлината на теоријата на информациите“, во: Фолклорологија, книга 1, приредувач Нина Анастасова–Шкрињариќ, Скопје, Табернакул, 2016, стр. 29-48

Собирачката дејност – стожер и континуитет

Оние на кои бајката најмногу им должи не се теоретичарите на книжевноста, ниту психолозите, туку етнографите, вели Макс Лити. Во својот труд „Европската сказна – форма и суштина“ тој им посветува посебно внимание токму на собирачите, на оние најзначајни ликови кога зборуваме за фолклорот и неговото значење за културниот и општествен напредок на човекот и заедницата. Каде би била денес науката (книжевната историја, фолклористиката, етнографијата, психологијата, антропологијата) без трудот на собирачите, оние кои на терен ги откопуваат вредните артефакти од духовното културно наследство на човештвото. Скоро секоја педа на која човекот стапнал и пуштил корен, чува нешто вредно, чува песна, сказна, предание, легенда, чува жива слика од минатото. Собирачите на народното творештво се насекаде каде човекот духовно опстојува, тука се за да го запишат она вредно усно кажување, кое пак постои откако постои мислата и зборот. Собирачот е всушност посредникот меѓу прастарата усна традиција и новата пишана форма на изразување. Тоа посредство подразбира издигнување мост меѓу илијадници години старата традиција на духовниот опстанок на човекот и современото. Според Чистов дури и најдревните книжевности во светот (сумерската, древноегипетската) настанале пред не повеќе од 4000 години, додека фолклорот генетски потекнува од епохата во која се образувал човековиот збор, односно настанал пред 10000-13000 години. Чекорејќи назад во времето, собирачот и неговиот информатор (пејач или раскажувач) раздиплуваат многу слоеви од фазите на општественото живеење на човекот. Современата наука денес има увид во фазите на развој, во голема мера благодарение на огромниот и непроценлив труд на собирачите и материјалите што ги оставиле како плод на својата работа. Светската етнографија ги бележи имињата на големите собирачи, почнувајќи од сказниците од Шлезвиг – Холштајн Курт Ранке; бајките и приказните на еден единствен одличен раскажувач ги издава Хансен, управител на етнографскиот архив во Марбург во *Усното пренесување и личноста и Приказни и песни на Егберт Герц 1951*; големата збирка сказни од целиот свет на Фридрих фон дер Јејен, а по неа излегува и помалата збирка *Лицето на народот* од Ерих Рет; годишникот „Друштво за негување на бајките на европските народи“ 1956; големата збирка на шведски народни бајки на Валдемар Лунгман; во Франција Пол де ла Ри кој во 1955 започнал голем потфат под наслов *Бајките од целиот свет и Чудесни приказни од француските покраини*; Браќата Грим и нивната репрезентативна збирка сказни; Карл Хајдингја из-

дал Ризница на австриски бајки; Итал Калвино *Италијански бајки*³ и многу други. Историскиот континуитет на еден народ најлесно се согледува преку увидот во усната и пишана оставнина, создавана како индивидуален или колективен ангажман. Колективот несвесно создавал, напластувал слоеви богатство во трезорот на усната народна традиција, со тоа создал неверојатно цврст темел врз кој се градел националниот идентитет на народот.

Собирањето фолклорно богатство на македонско тло најпрво бил предизвик кон кој се упатиле собирачите странци. Историографијата запишала дека најраните записи на македонски народни песни се објавени од големиот српски етнограф и реформатор Вук Стефановиќ Караџиќ (1815 и 1822), за по него ист таков интерес пројавува рускиот славист Виктор Иванович Григоровиќ кој за време на својот престој во Македонија (1844-1845), ќе ја запише првата приказна забележана од Острово со наслов „Цар Филип сос слонце чинит облок“, што ќе биде отпечатена дури во 1951 година од страна на Поленковиќ. Најмногу за промоција на македонското фолклорно богатство има направено Стефан Верковиќ кој долго време живеел во Македонија и собрал богат етнографски и фолклорен материјал (1860). За време на големата духовна преродба се случува подвигот на браќата Миладиновци и објавувањето на обемниот Зборник на народни умотворби во Загреб 1861. Набргу потоа на теренот на Македонија започнува активна собирачка дејност на големите собирачи Марко Цепенков, за чие име се врзува најобемната архива на материјали што ја поседува македонската фолклористика, како и активата на Кузман Шапкарев. Собирањето на народните умотворби ќе биде предизвик и за Ѓ. М. Пулевски, В. Икономов, Н. Тахов, П. Ѓиноски, Ј. Чешмеџиев и многу други. Посебен феномен претставуваат странските фолклористи кои издавале збирки со македонски народни умотворби (покрај Верковиќ се споменуваат П. А. Лавров, Ј. Полипка, А. Мазон, В. Р. Ѓорѓевиќ, В. Радовановиќ), кои на достоин начин го промовираа македонскиот фолклор надвор од нашите граници. Според Блаже Ристовски значајни референци претставуваат зборниците на Србинот М. С. Милоевиќ (1869), Русите В. Качановски (1882) и И. С. Јастребов (1886 и 1889), Бугаринот А. Т. Илиев (1889), како и зборникот на истакнатиот руски славист, етнограф, филолог и културолог П. Д. Драганов од 1894 година, бидејќи, приложената граѓа не само што се појавува со македонско национално обележје, туку и со македонскиот национален третман на материјалот.

3 Цитирано според Макс Лити, Европска сказна – форма и суштина, во: *Фолклорологија*, книга 1, приредувач Нина Анастасова–Шкрињариќ, Скопје, Табернакул, 2016, стр. 100-120

Додека историјата кроела и прекројувала граници, а туѓите окупаторски умови ја кроеле судбината на еден мал народ, токму тој народ пеел, раскажувал, колнел и благословувал, верувал во невозможното само за да опстане и во најстрашните невремиња. Селен и расселуван, раслојуван и разнебитуван, напатениот Македонец никогаш не престанал да создава и да ја крепи својата душа потпрен на цврстото рамо на традицијата. Засолнет во нејзината пазува, барал надеж и утеха, но и поткрепа на мислата дека, корените ни се длабоко прикleshтени, некаде во некое далечно, скоро незнајно време. И оттаму како да одекнува ехото на народниот пејач кој со торжествен глас пее пренесувајќи ја песната низ времето до денес. До него покрај огништето седнат крст-нозе мудриот народен раскажувач ја започнува народната приказна: „Во едно далечно царство си живеел еден голем цар...“. Бескрајната низа тешко се кине, долга е и силна, на места јазлеста, кога под налетот на непријателската рака се склопчувала за да ја сочува својата сила, да не се скине, за да не ја уништат. Во услови на ропство кога политичко-административната власт на поробувачите го држи во пранги малиот сиромашен народ, скоро и да е невозможно да се појави каква било акција за собирање и публикување на народните умотворби. Но тие опстанале и ги пренебрегнале сите подигнати сидови, се видоизменувале, попатно напојувајќи се со нови теми и мотиви, но сепак истрајале одејќи го беспакето.

Денес, современата наука може да направи прецизен увид во фолклористичката и етнографска граѓа и да ги воочи сите слоеви што се формирале низ времето на развој на човекот и неговата мисла. Македонскиот фолклор апсорбирал доста елементи од културата на народите со кои доаѓал во непосреден допир. И затоа е неприфатливо, при проучувањето на словенската култура и традиција да не се земе во обзир оставнината пронајдена на македонско тло. Собраната фолклористичка и етнографска граѓа дозволува да биде предмет на истражување од фолклористички, антрополошки, антрополошко-лингвистички и секако социо-лингвистички аспект, со што се создава една поширока слика за народот и неговата историја.

Традицијата не е скаменет артефакт, таа е процес што неминовно доживува модификации и трансформации. Традицијата постојано доживува бројни контекстуални врамувања, што од друга страна зборува за нејзината способност за прилагодување. Долг и макотрпен е процесот на собирање, од наоѓање информатори, нивно мотивирање да почнат да го споделуваат тоа што го знаат, па сè до снимањето, запишувањето, дешифрирањето, класификацијата и жанровската определба на творбите. Тоа го знаеле сите запишувачи спомнати погоре во текстот, но тоа го знаат и оние кои сè уште ја ораат почвата на богатата македонска традиција.

Најмаркантен пример за современ собирач и фолклорист, човек чиј животен позив е фолклорот, е Иван Котев⁴. Работејќи пет децении на собирање и публикување на собраниот материјал од терен, тој неминовно се соочувал со проблеми од полето на каталогизацијата и индексирањето на фолклористичката граѓа. Честопати, во недостаток на совет од компетентен истражувач на фолклористиката (кој најчесто не можел или не сакал да му пружи помош), тој самиот истражувал и воден од сопствената интуиција пробувал референците соодветно да ги класифицира и индексира. Науката во тој поглед може да бара недостатоци, но тие се сосема минорни во однос на мисијата на Котев, богатството закопано длабоко во мислата на обичниот човек, да блесне со сета своја убавина. Она што импонира кај него, е обемот на собраниот материјал, но и желбата да собере и публикува што е можно повеќе фолклористичка граѓа од струмичкиот регион, со што станува единствен собирач од таков профил. Самопожртвувано, со многу љубов и труд, Котев докажа дека скоро и да нема место каде човек може да пушти рака, а да не ископа вреден фолклорен артефакт. Со тоа само ја потврди тезата дека нашите предци од овој крај имале богат духовен живот, имале свој свет, ограден со густо плет на традицијата и во него живееле и му пркоселе на заборавањето. Не можеле да бидат свесни дека знаењето што го носат во себе, во некоја блиска или подалечна иднина ќе прерасне во општочовечко културно благо. Традицијата е ковчеже во кое се чуваат јазикот, фолклорот, митот, историјата, културата и уметноста кои во себе носат обрасци што се вклопуваат во универзалната антрополошка слика на светот.

Фолклорот – животен позив

Развојот на македонската фолклористичката мисла подразбира достоинствено и доследно проучување на делото на собирачите на народно творештво, оние кои ја плетеле арматурата врз која ќе се устрои цела една наука. Иван Котев, достоинствениот репрезент на фолклорот од струмичкиот

4 **Иван Котев** е роден во село Робово, Струмичко на 14.7.1939 година. По завршувањето на основното образование продолжува на Учителската школа „Гоце Делчев“ во Штип. По завршувањето учителствува во повеќе села, претежно во Кочанско и Струмичко. Желбата да се надградува и да го дооформи своето образование, го води во Штип каде се запишува како редовен студент на Педагошката академија, на групата Македонски со српскохрватски јазик, а по завршувањето на студиите извесно време работи како наставник по македонски јазик. Во меѓувреме дипломира како вонреден студент на Филолошкиот факултет во Скопје на групата Историја на книжевноста на југословенските народи со македонски јазик. Како надворешен соработник на Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ од Скопје, интензивната собирачка и проучувачка дејност на фолклорот ја започнува во 1970 година. Тоа го работи и денеска. Има собрано повеќе илјади народни песни, приказни, анегдоти, кажувања, пословици, поговорки и др. Поголемиот дел од овие материјали се снимени на магнетофонски ленти, а добар дел се предадени на Институтот за фолклор во Скопје. Има објавено повеќе книги од областа на образованието и фолклорот. Настапувал и настапува на бројни научни собири со свои соопштенија и реферати.

крај (Глигоровски 2008:111) е собирач кој многу педантно го запишува и бележи фолклорниот материјал.

Љубовта кон фолклорот ми ја вдахна мојата мајка Савета Котева⁵ која знаеше многу песни. Подигањето на многудетната фамилија бараше извонредни напори и деноноќна работа. Секојдневните грижи и уморбата од работата ги ублажуваше со песна. Дури предеше на родајното, пееше; дури ткаеше на разбојот, пееше; дури месеше леб и ја нагоруваше тешката подница – пак пееше. А ние, осум деца изродени година за година, слушавме и, понекогаш, пеевме со неа. Така растевме и не изгледаа мајка ми и татко ми Илија, сите осум деца. Станавме свои луѓе – пет браќа и три сестри.

Уште како дете си запишував песни во една тетратка која, за жал, ми загина. Во неа имав запишано прекрасни песни. И љубовта кон народната песна, приказна, ората, игрите што ги игравме со другарчињата, растеше.

Мајката како стожер на домот и во овој случај ја покажува својата неверојатна сила да им го всади на децата она што никој друг не може, љубовта кон своето, единственото неутуѓиво. Големата мајка, онаа праисконска фигура која носејќи го домот со себе, ја носи и традицијата како кров, закрила од невремињата. Токму мајката пеела и кога готвела и кога ја хранела стоката и кога работела по полето. Чудесна е таа човекова потреба преку песна да се ослободи од бремето, да земе здив кога на починка седнува под крошната на дрвото засадено на меѓата. Таа всушност ќе го запали огнот што во душата на синот гори и до денес. Како млад учител започнува да ги крстосува селата во струмичкиот регион, барајќи информатори. Од перспектива на повеќе од половина век, Иван Котев вака ги засведочува своите искустава со информаторите:

Првите записи ги направив на 13.1.1970 година, ден пред Старата Нова година, Сурва. Прв информатор ми беше Тодор Митев Донеv од село Босилово, Струмичко, човек на свои седумдесет години. Бидејќи бев наставник во селото, лесно воспоставивме контакт. Тој тогаш ми испеа три песни.

Среќавав различни информатори. Некои без напори и убедувања се согласуваа да пејат или раскажуваат, а некои тоа го правеа после подолги разговори и убедувања. Овде најмногу помагаа моите познаници од до-тичното село. Најтешко беше информаторот да испее една песна, после одеше полесно. Откако ќе испееше, му ја пуштав да ја ислуша сниманата песна и тоа за пејачот беше поттик. Ќе кажеше дека знае уште една, па уште една... И така сум снимал и по дваесеттина песни во еден ден.

---

5 Савета Котева, моминско Митева, (1909–1982) е родена во село Робово, Струмичко.

Вештината на собирање, бележење и дешифрирање на фолклористичкиот материјал е аспект што посебно сакаме да го потенцираме кога зборуваме за подвигот на Котев. Стручното бележење на информаторите подразбира име и презиме на кажувачот, место и година на раѓање, вероисповед, професија, запишувач, дата и место на запишување, број на лента. Воодушевува неговиот однос кон информаторот, однос што значи почит кон знаењето и мудроста што ги поседува малиот, сиромав и неписмен човек, а со толку дарба и чувство за чување и пренесување на традицијата. Со тоа Котев покажува највисок степен на самосвест за значењето на народната традиција како единствен и најсилен аргумент за вековниот опстанок на колективот. Остануваме занемени пред лицето на народниот раскажувач, пред оној трошен, подгрбавен, измачен селанец кој во себе носи толку богат и раскошен дух. Пред оној селанец со неверојатна меморија, оној кој умеел да ја раскаже приказната, да ѝ даде душа, да ја видоизмени, филигрански да ја доработи нејзината нарација, за да му ја подари на слушателот и да го натера да му верува на кажаното. Нашиот народен мудрец можеби не бил свесен дека, длабејќи по телото на приказната, како највешт копаничар го создава најубавиот орнамент, денес бесценет украс во витрините на македонската народна традиција. Во потрага по сопствениот идентитет, недвосмислено се навраќаме на зборовите на духовно преродениот и освестен Димитрија Миладинов кој во разговор со Коста, таткото на Марко Цепенков, ќе каже: „Јас сум сторил ниет да типосам една книга со песни и други народни сторенија за да останат за спомен на нашето потекло...“. Книгите што собирачите ги оставаат зад себе, не се само спомен, туку и најверодостојниот документ, потврда за нашето вековно постоење.

Преголем е влогот на Котев кога станува збор за македонската фолклористика, но немерлива е неговата вредност кога станува збор за Струмица и нематеријалното богатство што регионот го поседува. Петдесенискиот труд на нашиот фолклорист се валоризира во последните неколку години кога започнува интензивно да го објавува сето она што го собрал на терен, а се однесува и на народната поезија и на народната проза: народни песни (лирски и епски), народни приказни (волшебни народни приказни, приказни за животни, анегдоти, преданија, легенди), пословици, поговорки, гатанки, клетви и благослови. Мора да се забележи дека неговата архива содржи и значителен број на фолклористички единици како: народни обичаи, кажувања во доменот на обредната практика на нашиот народ, верувања, материјали што се документирани и се чуваат во аудио и видео формат. Иван Котев е автор на девет исклучително значајни книги за фолклорот од Струмица и Струмичко, а претставуваат книги со немерлива вредност воопшто во македонската фолклористика. Станува збор за книги што содржат оригинален фолклорис-

---

тички материјал собран на територијата на градот Струмица и неговата околина: **1. „Черешница род родила“** (Македонски народни песни, испеани од Савета Котева), Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 1984; **2. „Енци Менци“** (Брзозборки, бројалки и залагалки за деца), Детска Радост, Скопје, 2002; **3. „Македонски народни приказни“**, избор и редакција Иван Котев, Детска Радост, Скопје, 2007; **4. „Мудроста на вековите“** (Македонски народни пословици и поговорки од Струмица и Струмичко), Струмица, 2012; **5. „Опеана Струмица“** (Народни песни од Струмица и Струмичко), Струмица, 2016; **6. „Играле моми по месечина“** (Еротска народна поезија и проза од Струмица и Струмичко), Струмица, 2018; **7. „Турунцула Каравлашки“** (Македонски епски народни песни од Струмица и Струмичко), Струмица, 2018; **8. „Девојчето со златно срце“** (Македонски народни волшебни приказни од Струмица и Струмичко) НЦУК Антон Панов, Струмица, 2019 и **9. „Араптази“** (Волшебни народни приказни од Струмица и Струмичко) НЦУК Антон Панов, Струмица, 2020 година. Во овој контекст значајно е да го напоменеме и неговиот голем придонес во научните сфери на фолклористиката, етнографијата и етнологијата преку објавени над 200 трудови изложувани на бројни научни собири, симпозиуми и конференции. Коавтор е на три филмувани приказни снимени според народни приказни што ги запишал на терен и ги дешифрирал: **1. Дај, па се кај; 2. Маро, ќерко и 3. Цандаро Мемет.**

Љубовта кон фолклорот за првпат ќе ја почувствува во домот, во кој неговата мајка Савета Котева ќе му ги испее најубавите народни песни. Подоцна, во 1984 година снимените народни песни ќе ги дешифрира и ќе ги објави во книгата „Черешница род родила“. Кога станува збор за приказните, со нивно собирање и запишување ќе започне малку подоцна. Првата приказна што ја слушал и научил, а ќе ја запише дури во 1975 е приказната „Араптази“, раскажана од неговиот татко Илија Котев Ѓоргиев. Временската рамка на запишување на приказните го опфаќа периодот од 1972 до 2020 година, а со бележење на песните започнува многу порано.

Иван Котев пет децении го собира и грижливо чува фолклорното богатство на струмичкиот регион. Неговиот потфат подразбира своевиден археолошки приод кон усното нематеријално културно наследство лоцирано, обележано и „ископано“ на теренот на Струмица и Струмичко. „Ископувањето“ на таквото богатство, значи неуморно премерување на теренот што се истражува, барање информатори кои со многу чувство и почит му пристапуваат на предизвикот и најпосле, пресоздавање на усно навезената низа од зборови, во пишан документ, со вредност на артефакт. Како плод на децениското трагање по бесценетостите, што нашиот народ толку љубоморно

ги чувал и пренесувал на своите потомци, Иван Котев го создава потесниот избор (од огромниот број собрани, снимени и дешифрирани материјали) на волшебни народни приказни под наслов „*Араптази*“. Книгата содржи и речник на помалку познати зборови, изрази и фрази што се среќаваат во приказните, а се толкувани во нивното буквално или преносно значење.

Фолклорниот материјал застапен во книгата „*Араптази*“ е собиран на многу места од струмичкиот регион и затоа неговата автентичност и оригиналност се највредниот знак за распознавање. Буквално, Котев ја има изодено струмичката околина од Беласица, до Огражден и Еленица, па и пошироко. Иван Котев е единствениот запишувач и истражувач на фолклорот во струмичкиот регион кој има собрано над сто волшебни народни приказни. Со огромно искуство во собирачката дејност, Котев со многу посветеност и саможртва трага по информатори, со многу вештина и трпение успева да го извлече сето она што тие го носат во себе. Надарениот фолклорист ги снима, запишува и дешифрира приказните раскажани на еден автохтон дијалект, како што е струмичкиот, кој има свои специфики и препознатливи карактеристики. Етнографскиот пристап подразбира паметен избор на соодветни информатори, градење доверба на релација информатор – запишувач, транскрибирање на усно пренесените фолклористички единици како и бележење генеалогички податоци. Ако етнографијата е како читање на туѓ манускрипт, изветвен, полн со празни места и недоследности (Гирц 2007:19), тогаш мисијата на фолклористот значи обид за дешифрирање на таквиот манускрипт, како и обид за пополнување на празнините и формирање на мозаикот, слика за профилот на нашиот предок.

Во приказните од книгата „*Араптази*“ живее и пулсира духот на народниот творец, создавачот, кој со сето свое знаење и мудрост, создал многу варијанти на приказни во кои се препознаваат универзални мотиви. Во сето она што досега го објавила македонската фолклористика, не постои книга којашто содржи оригинални народни приказни од струмичкиот регион. Во овој избор се сместени 96 волшебни народни приказни, izdelени од огромниот број приказни коишто Котев ги собрал и запишал. Секоја приказна носи во себе специфична нарација, карактеристика која многу зборува за информаторот, за семејните, општествените, економските и културните прилики во времето во кое живеел. Во овие приказни, снимени (поголемиот дел од нив) во минатиот век, се зачувани особености на струмичкиот дијалект што веќе умираат или се непознати за новите говорители. Во дел од приказните, особено оние запишани во седумесеттите години на минатиот век, јазикот се чува скоро во конзервирана форма. Од лингвистички аспект, овие приказни се солидна основа за проучување на дијалектолошките осо-

---

бености на струмичкиот говор, промените, влијанијата како и меѓујазичните контакти што се случувале низ годините, а го видеоизмениле локалниот говор. Јазичните белези на сказничната нарација откриваат архаични наслојки на еден локален говор кои во современ контекст не се среќаваат, бидејќи истите се пасивизирале. Единствено народната приказна останала да сведочи за нив. Токму заради овој факт, вредноста на приложениот материјал е немерлива и е од огромна важност за зачувување на културниот идентитет на една средина. Имајќи го предвид фактот, што струмичкиот регион е најмалку истражуван, а уште помалку има објавено оригинален фолклористичко–етнографски материјали, изборот што го приложува Иван Котев претставува огромен влог за подобрување на наведената состојба.

Универзалниот модел на волшебната приказна (сказна)

Класификацијата на народните умотворби во науката (интернационална и домашна) бележи повеќе обиди што се во насока да се добие еден општ класификаторски модел, прифатлив за сеопшта употреба. Кога станува збор за класификацијата на народните приказни, тогаш нашите истражувачи се потпираат на Арне-Томпсоновиот систем што како основа го прифати и дополни проф. Кирил Пенушлиски. Класификацијата на народните приказни на: 1. приказни за животни; 2. басни; 3. сказни (фантастични, волшебни приказни); 4. новели (реалистични приказни); 5. хумористични приказни; 6. анегдоти; 7. преданија; 8. легенди; и 9. верувања и соништа, што ја приложи проф. Томе Саздов е всушност дополнета класификаторска шема на онаа на Пенушлиски, особено во поглед на нејзината проширност и детализираност.⁶ Владимир Пропп прави дистинкција меѓу терминот сказна и фантастична народна приказна бидејќи, светот на сказната е чудесен и во него желбите на јунаците главно се остваруваат, додека пак во фантастичната приказна јунаците неретко остануваат само со своите нереализирани копнежи, мечти и настојувања. Свесно ги предочуваме ваквите научни факти за да се повикаме на една прифатена класификаторска шема кога за анализа ги имаме волшебните народни приказни од книгата „*Арантази*“, собрани, дешифрирани и приредени од Иван Котев. Во приложениот текст, паралелно ќе ги употребуваме термините волшебна приказна, фантастична приказна и сказна бидејќи, според приложениот модел на Саздов, тие се со синонимно значење.

Појавата на сличности на фолклорните сужеа во светски размери според Пропп е проблем што не го решаваат ниту теоријата на миграција, ниту

---

⁶ Томе Саздов. Класификација на македонските народни приказни, Македонски фолклор бр. 35, Скопје, 1985, стр. 34

антрополошката теорија, единствено одговорот може да се добие преку историското проучување на фолклорот и неговата врска со производството на материјалниот свет. Сказната нема свој стопан, вели една грчка народна поговорка, но многу знаменити собирачи сакајќи да дојдат до „идеалниот модел на сказната“ интервенирале во неа, преземајќи го ризикот да бидат препознаени како „стопани на сказната“. Во науката се познати стилските интервенции на Вилхелм Грим („*Домашни и детски бајки*“) и затоа Макс Лити забележува дека „книжевната бајка“ на Грим, која во извесна мера претставува дотерана народна бајка, не може да се земе за полноважен претставник на вистинската народна бајка. Единствениот пресоздавач на сказната, оној кој активно учествува во нејзиното пресоздавање и пренесување е народниот раскажувач. Раскажувачот е најсилниот градивен елемент на заедницата, на колективот, кој пак пуштајќи ги во погон сета своја мудрост, знаење, искуство и креативност, ќе создаде вистинско уметничко дело. Сказната, вели Лити, содржи не само индивидуална, туку и некој вид натчовечка создавачка сила. Народната приказна останала најсилниот врзивен елемент којшто го одржувал во живот духот на нашиот народ. Приказната е микрокосмосот во кој егзистирал духот на нашиот човек, таа постои паралелно со реалниот, материјален опстанок.

Волшебните народни приказни се најколоритни, мотивски најбогати и најраскошни единици на фолклорот и тие, покрај приказните за животни, се сметаат за најстар вид усна проза. Нема конкретно време и место на нивното создавање и пресоздавање. Тие се кажувале на секое место и во секое време кога човекот бил и физички и умствено активен. Колективната работа по полето и дома, подразбирала учество на поголема група луѓе кои во исто време биле кажувачи, но и слушатели. Народните приказни се кажувале, прераскажувале, видоизменувале и пренесувале секогаш кога било возможно да се оствари односот информатор – слушател. Нашите предци го правеле тоа сосема спонтано, природно им се наметнувала потребата да посакаат само за момент да го напуштат реалниот свет, што подразбирал тежок и макотрпен живот и да заминат во светот на фантастичното и семожното. Во долгите ноќи кога на месечева светлина жените пределе, лупеле пченка, чистеле памук, диплеле тутун, стравот од злите сили, демоните, вампирите и ламјите го канализирале на начин што истите тие натприродни суштества станувале ликови во приказните што ги раскажувале. И кој знае! Можеби на тој начин си обезбедувале мир и спокојство, како да сакале да го исчистат својот простор од таквите нечисти сили и да си обезбедат заштита за себе, за семејството и за целата заедница. Носејќи го во себе анимистичкиот предзнак како белег од своите предци, човекот верувал во одухотвореноста на светот што го опкружува. Чувствувал стравопочит кон живиот свет околу

себе, растенијата, животните и воопшто целата природа, им се покорувал, се трудел да им удоволи, ги славел. Таквиот човек кој во целост ѝ е подреден на природата и нејзините закони, неминовно верувал и прибегнувал кон суеверието, за него магиите, баењата, клетвите, благословите имаат моќ да го променат текот на нештата, да ја скротат збеснатата природа, да ги истераат злите нечисти сили и да ја обезглават болеста. Приказните патувале заедно со луѓето, ги носеле со себе трговците, занаетчиите, патниците, војниците, ги создавале и пресоздавале, несвесни дека на тој начин му обезбедуваат континуитет на својот колектив. Македонскиот фолклор спаѓа во оние области на културата, коишто низ вековите ги конзервирале во себе благодатите на културата, што имале и имаат во животот поголем број конкретни функции, со кои се задоволувале одредени потреби во секојдневното живеење на човекот (Вражиновски, 1999:8-9). Така конзервирани човекот ги носел со себе, ги пресоздавал и пренесувал на младото потомство.

Колку подлабоко копаме по древноста, толку повеќе ја осознаваме универзалната општочовечка димензија на културните обрасци за кои сè повеќе сфаќаме дека му припаѓаат на човештвото воопшто. Усното народно творештво е нераскинлив дел од културната меморија на човекот кој, препознавајќи ги првенствено јазичните белези, го препознава и прифаќа како свое. Колективната етнокултурна меморија на македонскиот народ ги препознава единиците од усното народно творештво како своина оставена во наследство од предците. Но, тоа не значи дека не треба да бидеме свесни за влијанијата што се прекршувале токму на наше тло и оставиле своја трага, најмногу во фолклорот. Како резултат на таквите влијанија се појавуваат варијантите низ чија призма се прекршуваат општествените, политичките, економските, културните и религиозните етапи на развој на мислата на човекот во рамките на една етнокултура.

Фолклористичката граѓа како аргумент (мотиви и симболи)

Фолклорот е највредното културно наследство што во владение ни го оставиле нашите претходници. Неговото толкување и разгледување, па и компаративно расчленување е невозможно да се случи, ако истиот се разгледува само во границите на еден народ, на една држава. Свесни сме дека исцрпувањето на целокупното фолклорно богатство со кое располага човештвото е невозможна мисија, тоа никогаш и нема да се случи. Но она што може науката да го направи, а беше идеја и сугестија и на големиот Проп, е врз одреден број репрезентативни примероци да се направи анализа и да се дадат генерални заклучоци. Тој тврди дека сказната сочувала траги од раните стадиуми на човековото општество и од исчезнатите форми на социјален

живот и затоа сказната не смее да се разгледува одвоено од економскиот и социјалниот поредок, туку единствено како нивен производ.⁷

Семантиката на сказната, посочува Елеазар М. Мелетински, може да се интерпретира само ако се појде од митолошките извори. Митолошката семантика е појдовната точка во толкувањето на сказната затоа што космичките закони за устројбата на човекот и светот во сказната се прелеваат кон социјалното и индивидуално искуство. Тотем-митовите за чудесните животни, за бракот и искушенијата, за стекнување необични дарови и моќи, волшебни предмети, за обредот на посветување, за патувањето во други светови и потрагата по лек за одредена болест како и многу други мотивски конструкции, имаат свои реликти во сказната. Сепак, овој знаменит истражувач посочува дека основните стадиуми на процесот на преобразување на митот во сказна се: деритуализацијата и десакрализацијата, слабеење на строгата вера во вистинитоста на митските „настани“, развој на социјалното мислење, губиток на етнографската конкретност, замена на митските јунаци со обични луѓе, на митолошкото време со расказно-неодредено, слабеење и губење на етиологичноста, пренесување на вниманието од колективните на индивидуалните судбини и од космичките на социјалните и слично. Личната судбина на јунакот е во центарот на случувањата во сказната. Во неа, елементите на природата и културата не се објекти на потрага или цели кои треба да бидат достигнати, туку храната, жената, волшебниот предмет и други предмети коишто носат среќа за јунакот; наместо прашањето за настанокот тука станува збор за распределба на некакво богатство до кое дошол јунакот или за себе или за својата ограничена заедница (Мелетински 2002:321).

За наивниот и неупатен читател, волшебната приказна претставува производ на човековата фантазија што содржи бесмислени дејствија и нелогичности. Меѓутоа, истражувањата на големите фолклористи, во прв ред истражувањата на големиот руски фолклорист Владимир Пропп,⁸ покажаа дека сказничните мотиви и ликови влечат корени од една историска реалност што тој ја разоткрива враќајќи се назад во времето. Проучувањето на сказната подразбира синхронизирано дејствување на повеќе научни дисциплини како што се антропологијата, етнологијата и етнографијата, а фолклористичките единици се во функција на аргументи за докажување на поставените тези. Истражувањето на волшебните народни приказни отвора безброј можнос-

7 Види: Нина Анастасова-Шкрињариќ. „Археологија“ на сказната (В.Пропп – Палеонтолошко истражување на волшебните приказни) во: Владимир Пропп. Историски корени на волшебната приказната, Скопје, Македонска реч, 2011, стр. 5-22

8 Истражувањата на Пропп се своевидно надградување и надоврзување на работата на неговите претходници: Ц. Фрејзер, Л. Леви-Брил. Е. Ланг, А. Веселовски и други.

ти за можни толкувања во симболичен, семиотски и митолошки контекст. Анализата на волшебната приказна и разлачувањето на сижетите, го носи истражувачот на патот на откривање на генезата на овој жанр.

Архаичниот човек дејствувал согласно својот билолошки нагон и вроден инстинкт и така пристапувал кон себе, кон природата и кон другите околу себе. Поминувајќи низ различни етапи на развој, човекот формирал голем број митолошки претстави и верувања коишто несвесно ги инкорпорирал во сказнични мотиви и орално ги пренесувал на своето потомство. Обредната практика на нашите предци подразбира вербални искази, дејствија, начин на однесување, магија, облека, реквизити и слично, кои пак современата наука ги толкува од аспект на нивната митолошка и симболичка страна. Сепак Проп, вршејќи исклучително впечатливи ритуално-митолошки и социо-антрополошки реконструкции на сказничните мотиви, сказната како жанр ја доведува во најтесна врска со култот и религијата (со обредот и митот).⁹ Од аспект на современите толкувања и истражувања, волшебната приказна е најјасниот показател и своевиден документ за стадиумите на општествено-економскиот, културниот и религиозен развој на човекот, од времето на примитивната мисла, па до денес.

Поради неможноста да даде логично објаснување на природните појави и процеси, човекот, нашиот предок, прибегнал кон митолошко-симболичка персонификација (Вражиновски 1998:9), со што започнал да го оди долгото патешествие низ историјата. Формирањето на народната свест подразбира обид за интерпретација на природните појави, обликување слика за нив и нивно прифаќање како неминовност во градењето на општествената реалност. Таквите процеси на матурација на свеста, неминовно морале да поминат низ филтрите на митолошките претстави за светот и човекот и обидите за религиозно осмислување на животните состојби. Најголемите и најзагадочни прашања за создавањето на светот, законите по кои дејствува природата, прашањата за раѓањето, животот и смртта ставени во митолошко-религиозен контекст стануваат разбирливи и подносливи.

Приказните „Араптази“ и „Јунако шо цицал двајсе и пет гудини“ што се дел од книгата „Араптази“ вклучуваат во себе мотиви кои, како универзална предлошка се среќаваат и кај другите словенски народи. Мотивот на интензивно доење е мотив застапен во фолклорот на словенските народи, а во посочените приказни може да се воочи раскошното разгранување на мотивските конструкции. Раздиплувајќи ги слоевите на приказната, можеме да ја воочиме едиповската поврзаност на детето со мајката, станува

---

9 Исто со фусноста 1

збор за класичен пример на Едипов комплекс, во кој според теоријата на Фројд, мајката претставува единствен објект на љубов за детето, а таткото непријател кој треба да се отстрани. Ликот на таткото се појавува како раскинувач на таа врска и единствен објект кон кој подоцна ќе биде насочена одмаздата. За да се случи иницијациониот чин, треба да се случи како што вели Проп „просторно преместување на јунакот“, тоа значи дека мора да го напушти домот и да замине по светот.

Овие приказни изобилуваат со мноштво ликови кои се јавуваат во улога на помошници. Најчесто, како птица-посредник меѓу световите, но и лик-помошник на јунакот се појавува орелот. Приказната „**Ока шеј, ока злато**“ инкорпорирала во себе мотиви што задираат до древните слоеви на тотемизмот, најстариот облик на верување или една од најраните форми на религиозно мислење, карактеристично за раното родовско општество (Анастасова–Шкрињариќ 2008:66). Мотивот за хранење на орелот и неговата ненаситност, претставува реликт на тотемизмот, иако во ваквата обредна практика е познат случјот на убивање на птицата, сепак овој мотив се видоизменил, па орелот на крајот од приказната исчезнува или се враќа во долниот свет. Ако самото одлетување на орелот го толкуваме како негово заминување или умирање, тогаш станува јасно дека предлошката е иста, орелот доживува симболична смрт. Орелот го носи јунакот во горниот свет, *пушта се тај орело да го фате... орело го грабнува у коџако, искарува го на крајо*, а за возврат не ги прифаќа јаловите крави, туку бара крвна жртва, првороденото машко дете: *Ти, ка ќе се женеш, првото дете ќе ти и машко. Ќе го дааш јас да го изедам!* Кога завршува храната, детето сече дел од дебелото месо на ногата за да го нахрани орелот. Кога орелот ќе ја види раната, го плука месото за да ја залечи: *н'пљува го урело. Испљува го, заработува му раанта*. Нашите претходни истражувања за шаманистичките реликти во македонската народна традиција, нè доведоа до потврдување на тезата дека токму оваа приказна покажува неверојатни сличности за легендата за првиот шаман.

Самиот факт дека приказните собрани на теренот на една мала локална средина во себе содржат универзални мотиви коишто се препознаваат во матрицата на архаичните појави и феномени со предзнак на универзалност, ни дозволува да подвлечеме дека оваа книга ги надминува локалните и национални граници. Во приказната „**Баба маѓесница**“ се среќава рибата јагула која сосема слободно можеме да ја толкуваме како симбол на тотем што има улога во оплодувањето и добивањето пород. Рибата е симбол на раѓањето, цикличното обновување и симбол на плодноста. (Chevalier J. – A. Gheerbrant 1987:558). Создавањето на новиот живот се случува кога тотемот или дел од него, влегува во телото на жената и ја оплодува, а според

Фрејзер, тотемот е виталниот дух на животното, билката или предметот кое продрело во телото на жената за да ја оплоди. Во посочената приказна се случува сечење на телото на јагулата на делови (како тотем) и нејзино раздавање на жената, кучката и кобилата: *И, зима рибаро, пушти и двете јангули, едната а зима, закољува а, дава едно парче на жјаанта да изеде, едно на кубиалта, едно на кучката. Кучката на пет мехџи укучила две кутрина еднакви; жјаанта на девет мехџи близнила два близнака маики – како едното, така и другото; кубиалта на идинајсе мехџи близнила и она два близнака. Во приказната „Рокчето“ како тотем се појавува ликот на волот Сивчо (името е најверојатно интервенција на информаторот), кој е личен чувар и заштитник на јунакот. Рогот на животното е заштитениот простор во кој се наоѓаат инсекти што пак ќе се метаморфозираат во разни видови животни, што треба да му обезбедат егзистенција на јунакот: *Отишол до мртвиот Сивчо, го одвртува рогот и од него излегле роеви инсекти. Тие се претвориле во овци, говеда, кози – сѐ! Одмах се створиле овчаре, говедаре, козаре... Детето станало богат човек. И така, чувал стока. Се оженил, одимал деца и си живеел среќно.* Од универзалните митолошки симболи најфреквентен е коњот како многузначен симболичен елемент којшто може да се набљудува од повеќе аспекти. Коњот како архетип се смета за син на ноќта, носи и живот и смрт, поврзан е со огнот (разорен и победоносен), но и со водата-хранителка. Со самата промена на денот и ноќта коњот го напушта хтонското и во бела облека се вивнува кон небото, станува соларен и урански симбол придружувајќи им се на добрите богови (Chevalier J. Gheerbrant. A. 1987:270-277).*

Во приказната се среќава и мотивот на сошивање во кожата на животното како универзален мотив за пренесување на јунакот од едно на друго место, а што претставува дел од иницијациското патешествие: *Тва зима, сечува ј коажта. Флева у натре. Зашива се.* Рибата се распара за да го пренесе јунакот по морето, но се појавува и мотивот, јунакот да го собре во едно јаболко. Психоаналитичките проучувања одат во насока на потенцирање на фактот дека волшебната приказна на еден симболичен начин говори за индивидуализација на личноста. Лиминални предмети кои најчесто се поврзани со хтонскиот свет, се предмети со магиска моќ. Тоа се архетипските сили за кои ни самите не сме свесни. Всушност човекот не го познава несвесното, но затоа го проектира. Најчести проекции во сказните се ликовите на малите животни како риба, зајак, петел. Психоаналитичарите сметаат дека човекот потценувајќи ги сопствените несвесни сили, на крајот доаѓа во ситуација да бара помош од нив. Јунакот во сказната не е свесен дека баш тие сили од несвесното може да му помогнат.

Анализата на сказните од социо-антрополошки аспект, дава солидни резултати во расветлувањето на матријархалните кодови (самовилите и сите матријархални божества) и патријархалните кодови (змејови и змејоборци, ламјите и светците како змејоборци). Од познатите и чести мотиви во приказните од книгата „*Араптази*“ се среќава и претставата за ламјата и нејзинот дом во подземјето: *Оде доле детто, шо ќе виде! Имала три сестри: една на гергеф везела, една платно ткајала, а на другата рачок правила. Најмаленката. Ама најмаленката била – с'нце! Тиа двете и т'ка, и т'ка, ама најмаленката била ного убава, значи („Трујцата браќа“).* Приказната го следи текот на митологемата патување во подземниот свет што подразбира ентериер како: дрво, чешма, змеј и слично. Претставата за Космичкото дрво се среќава скоро во секоја сказна и може да се каже дека претставува и носечки столб на нарацијата: *У некоа шума, пустина, застанува пуд некоа шупљо дрво. Горе некоа садалко имало. Некој орел, урело бил нат триста гудини. А тамо имало некоа змиа ут тиа гулемите.*

Пораките што се исчитуваат во приказните исто така имаат предзнак на универзалност и се во функција на превласта на доброто во неговата вечна борба со злото. Во сказните, доброто секогаш победува, а злото е фрлено на колена. Човекот жеден за праведност, секогаш на крајот од сказната чувствува некако задоволство, бидејќи е сведок на триумфот на доброто над злото. Приказната „*Арам Зааде и Иљал Зааде*“ е приказна во која добрината на полубратот, најден фрлен во коприви и неговата музика, ќе го разбуди и врати во животот веќе мртвиот Иљал Зааде. Народниот раскажувач со многу чувство го разгранува почетниот мотив, знае да ги одухотвори навидум „мртвите места“ во приказната, интервенирајќи со свои досетки и мудрости.

Ентериерното и екстериерното уредување на просторот во приказните исто така зависи од дарбата на раскажувачот, кој или само ќе ја пренесе нарацијата до слушателот или ќе ја украси и дообјасни со места и топоними блиски нему и на примателот на пораката: *Си живеале еднаш у старо време еден маж и жена у едно далечно село, шо се вика, на Господ зад грбо; Оде, качува се на Огражден...; Уткарува го к'т у Белахца на врво...; Јас сега к'идам да живјаам, к'ту у Белград, на пример...; Некоа пусто место т'ка н'јдел, било Огражден, било Белахца...; К'иде, к'ту на пример ут туа ду Струмица...*

Приказните изобилуваат со богатство од фрази и поговорки: *С'с Госпот н' едно место јаде; Имали си ал'ш – вер'ш. Да ми знааш дарбите; Едвај душа збире; Ни дај, ни придај, к'коф – т'коф, с'с него ќе си го дучека крајо; Една беља, ич беља!; Паарта ак'л дукарува, ама и го ваде!; Ду пет да изброаш, т'на да вршеш!; Клетви и благослови: Да даа Бог с'с златна*

---

n'ница, с'с сребрена л'жица да ја деш! Бог нек' ти и на помош! Народниот раскажувач сосема природно и ненаметливо ги додава ваквите кратки фолклорни жанри при раскажувањето. Со тоа емотивно ја обојува нарацијата, ја згуснува и ја прави богата.

Според Чистов, сказната која ја раскажува раскажувачот се усвојува во моментот на интерпретацијата. Притоа, емотивниот набој кој е содржан во текстот и во елементите надвор и од текстот, наеднаш се зголемува преку т.н. ефект на учество – паралелност и истовременост на доживувањето на интерпретаторот и на соживеаните слушатели и гледачи. Стереотипните почетоци се едни од главните одлики на приказните: *Имало некоа време... Си бил некој човек... Си било едно момче... Некој цар у некоа држава имал еден син.* Стереотипни завршетоци пак ја нагласуваат потребата на информаторот, да му се верува на кажаното, тие најчесто се во функција на обезбедување веродостојност на кажаното, па оттука и тенденцијата на уверливост при кажувањето: *И јас бех там и јас видех... И јас бех таму, и јас бех добар, туку сјаа... Јас удих при него, пријател ми и и паша биде... И оште мож' да а цар. Сјаа скоро не сам удил да знам дале е жиф! Една свадба, една чудба... Јас бех тамка. Едни орли ка ме дигаа, дигаа, дигаа, та' у синото небе...*

Да ги разбереме сказните треба да ја познаваме книжевноста, филозофијата за поглед на свет но и фолклорот, народната книжевност, етнологија, антропологијата, психологијата, социологијата и слично. Доколку ја сфатиме логиката на сказната, тогаш ќе успееме во дешифрирањето на културните обрасци врз кои се темели нашата култура и воопшто човековата цивилизациска историја. Културата е систем на кодови исто како и јазикот. Доколку научиме да ги читаме пораките од митско-магиското сфаќање на светот, тогаш ќе сфатиме како и зошто одредени предмети, ликови и сижети се скамениле во сказната.

Волшебните приказни во книгата „*Арантази*“ чуваат во себе „фосилни остатоци“ (според терминологијата на Нина Анастасова–Шкрињариќ) од сите фази на еволуција низ кои поминало човештвото. Во нив се чува сè уште живата митска мисла (митските време и простор) и нејзината функција во релацијата митологија–религија. Во меѓуредовите на сказната се испишани кодовите на првобитното религиозно човеково искуство (анимизам, тотемизам, шаманизам, табу и мана), а се исцртуваат и ликовите на божествата од уранскиот, соларниот и хтонскиот принцип.

Со оваа книга македонската фолклористика добива референца којашто на виделина ги вади блескавите бесценетости, ископани од струмичката почва. Заради своите оригинални фолклористички единици, заради зачува-

ниот автохтон дијалект на регион во кој се собирани и заради грамадноста на потфатот на фолклористот и ерудит Иван Котев, книгата „*Араптази*“ ја ставаме во редот на најголемите потфати на современата наука. Подвигот на Иван Котев многу одамна ги премина границите на локалното и неминовно влегува, не само во фазата на регионализација, туку и во фазата на унифицирање на културните добра. Неговиот животен подвиг се препознава како богат архив на полиците каде е сместено македонското нематеријално културно наследство.

д-р Ана Витанова–Рингачева

СОДРЖИНА

д-р Ана Витанова – Рингачева: Сказната како артефакт (кон книгата „Араптази“, волшебни народни приказни од Струмица и Струмичко, собрани и приредени од Иван Котев, Струмица 2020 год.)	5
Иван Котев: Волшебниот свет на народната приказна	26
ЈУНАЦИ	31
1. АРАПТАЗИ	33
2. ЗА ЈУНАКО ШО ЦИЦАЛ ДВАЈСЕ ПЕТ ГУДЌИНИ.....	38
3. МЕЧКИН ПЕТРЕ.....	44
4. ДЕТЕТО ЈУНАК И АРАПИНО	48
5. ДЕТЕ ГОЛОМЕШЕ	52
ВОЛШЕПСТВА	57
6. МОМЧЕТО ШТО СЛУЖИЛО ДВАЈСЕ И ПЕТ ГУДЌИНИ ВУЈЊИК.....	59
7. ЦАРСКАТА КЕРКА (Б’к’рната типцичка).....	64
8. ЗА ДЕТЕТО И МАЈКАТА.....	68
9. ЗА ЕДЕН РИБАР	77
10. ЦАНЕЊО	82
11. ПЕПЕЛАШ МАРКО	85
12. ТРУЈЦАТА БРАЈКА И ЛАМНАТА.....	90
13. КЕЛЕШ	94
14. ЗА ТРУЈЦАТА БРАКА	102
15. ЦАРО ШО ИМАЛ ТРИ КЕРКИ.....	112
16. ЗА ЕДЕН ЦАРСКИ СИН	120
17. ТРОЈЦАТА БРАКА И ЛАМНАТА.....	130
18. ТРУЈЦАТА ДОБРИ ДРУГАРИ.....	135
19. ДЕТЕТО ЈУНАК, РИБАТА, ОРЕЛО И ЛИСИЦАТА	137

20. ТРИ ГОРИ СУИ – ЗЛАТНО БРДО	141
21. ЗЛАТНАТА ЈАБОЛКНИЦА (Трите пауници)	149
22. СРЕЌАТА САМА ДОМА ЌЕ ТИ ДОЈДЕ	155
23. РАБОТАТА НЕ Е ГРЕВ	157
БРАЌА	159
24. ЗА ТРУЈЦАТА БРАЌА	161
25. СИ БИЛЕ ДВУЈЦА БРАЌА	164
26. АРАМ ЗААДЕ И ЕЉАЛ ЗААДЕ	172
27. ЗА ПАМЕТЊОО И БУДАЛАТА БРАТ	176
28. ТРУЈЦАТА БРАТЕ И СТАРИО ТАТКО	179
29. СИРОМАХЈО ДРВАР	184
30. ЗА ЧОРБАЦИЈАТА И СЕДУМТЕ СИНОВЕ	199
31. ЗА ТРУЈЦАТА БРАЈЌА И К’СМЕТО	204
32. ТРУЈЦАТА БРАЈЌА И ЛАМНАТА	209
33. ДВУЈЦАТА БРАЈЌА (За кривин’та и правин’та)	214
34. ЗА ЦАРО ШО ИМАЛ ТРУЈЦА СИНА (Златната птица)	217
35. ДВУЈЦАТА БРАЌА БЛИЗНАЦИ	223
36. БАБА МАЃЕСНИЦА	226
37. ЗА ТРУЈЦАТА БРАЈЌА	229
38. СИРОМАШКИОТ ЧОВЕК, ТРУЈЦАТА СИНОВЕ И ЛАМЈАТА	232
39. ЗА ДВУЈЦАТА БРАЈЌА (Итриот и будалиот)	235
ПРАВДА – СВЕДОК	237
40. ЧОВЕКОТ И СОНЦЕТО	239
41. АХ, СУД! АХ, СУД!	241
42. ГАСКИТЕ СВЕДОЦИ	243
43. ПРАВЕДЕН КУМ	245
ЃАВОЛИ И ЃАВОЛШТИНИ	247
44. ДВУЈЦАТА БРАТЕ И ЃАВОЛО	249
45. БАБАТА И ФНУЧЕТО	253

46. ВОШКАТА.....	255
47. ЗА ЦАРО ШО ЦАРУВАЛ У ДРУГА ЗЕМЈА.....	257
48. ДЕДОТО, ВНУКО И ЃАВОЛО.....	265
49. НА ВРАЖЈИ ВИР ЈАГНЕ ПЕЧЕНО.....	267
50. САНЦАК-МАНЦАК КОЈНОЛАРИ.....	270
ПРЕДАВНИЦИ.....	275
51. ЦАРО ЦЕЉМИТ И ЦАРИЦА ГЕНЕВЕВА.....	277
52. БАБАЦИКАТА.....	280
53. Ц'РИЦАТА И ЦАРО.....	283
ВАМПИРИ.....	285
54. ЗА ЕДНА ЖЕНА, МАЖОТ Ѐ И ДВЕТЕ ДЕЦА.....	287
55. ЦАРО И КЕРКА МУ.....	290
56. КРНЦОЛО.....	294
57. ЗА ЦАРО И КЕРКА МУ.....	297
ЛОШАТА МАКЕА.....	301
58. ЦАРСКАТА КЕРКА И МАШТЈААТА Ј.....	303
59. ДВЕТЕ ДЕЦА И МАКЕАТА.....	308
60. ЧУВЕКО ШО СЕ ПРЕЖЕНИЛ.....	313
61. ЗА БРАТО И СЕСТРАТА.....	317
62. ДЕВОЈЧЕТО СО ЗЛАТНО СРЦЕ И ЛОШАТА МАКЕА.....	326
63. З'ВИДЛИВАТА, ЛОША МАКЕА И ПАМЕТНАТА МОМИЧКА.....	330
64. РОКЧЕТО.....	335
65. МАРО, КЕРКО.....	338
66. ЗЛАТНАТА РИПКА.....	343
67. ПЕПЕЛАШ МАРА.....	346
68. ЦРНАТА КОКОШКА.....	350
ИТРИНА – СНАОДЛИВОСТ.....	355
69. ОКА ШЕЈ, ОКА ЗЛАТО.....	357
70. ЗА АЦИ-НИКОЛАЕВ.....	365

71. ЗА ЕВРЕИНО И СНАОДЛИВОТО ДЕТЕ.....	370
72. ТРУЈЦАТА ТРГОФЦИ И ГОВЕДАРЧЕТО	373
73. ЗА ЕВРЕИНО И БЕСЧЕДНАТА ЖЕНА.....	394
74. ЗА ИЗМЕЌАРО ШО ГО ИЗЛЕКУВАЉ ЦАРО.....	403
75. ЌОРАФЈО ДЕДО.....	407
76. КОЈ ЌЕ МЕ ПРУДАДЕ, ПИШМАЊ ЌЕ БИДЕ; И КОЈ ЌЕ МЕ КУПЕ, ПА ПИШМАЊ ЌЕ БИДЕ.....	413
77. ДЕТЕНЦЕТО НА ДРВАРОТ (Дете дрварче)	419
78. ЈАРЕ ЈАРЕЊЦЕ, ЖИВОДЕРЕЊЦЕ	425
79. ЗА ПРИЊЦЕЗАТА И СОЛТА.....	432
НЕМУШТИОТ ЈАЗИК.....	435
80. ЗА СИРОМАШНОТО МОМЧЕ И ЗМИАТА (Немуштено јазик)	437
81. ЧОВЕКОТ И ЗМИЈАТА.....	443
82. ЗА ЕДЕН ЧОВЕК И НЕГОВИОТ СИН.....	446
83. БУГАТЈО ЧУВЕЌ И СИР'МАШКОТО ДЕТЕ	452
СУДБИНИ.....	457
84. УТ СУДБИЊТА НЕ СЕ БЕГА	459
85. ЦАРСКАТА ЌЕРКА ГАСКАРКА, ПА ЦАРИЦА.....	461
86. ЦАРСКИО СИН	464
87. ОДА БОЛАЦАЌ, СЕНДИ БОЛАЦАЌ	470
88. ОРТОМА НА ШИЈА, НОЖ НА СРЦЕ, ШО ЌЕ МИ И ТАЈ ЖИВОТ.....	472
89. ИМА ДА ПАТИ	474
90. МРШОЈАДНИ РОДИТЕЛИ.....	475
91. ЗА ЦАРО И НЕГОВАТА ЦАРИЦА	478
92. ТРИТЕ СЕСТРИ И ЦАРСЌОА СИН.....	481
93. ОВЧАРОТ И ГАЗДАТА	485
94. И ТОА ЌЕ ПОМИНЕ	487
95. БУГАТАШ МАРКО.....	490
96. МАЈКАТА И ТАТКОТО ШТО ЗАРАЊЛЕ ДВЕ ДЕЦА (За еленчето).....	495

ДОДАТОК	501
РЕЧНИК НА НЕПОЗНАТИ ИЛИ ПОМАЛКУ ПОЗНАТИ ЗБОРОВИ И ИЗРАЗИ	503
СПИСКОК НА ИНФОРМАТОРИТЕ	516
СПИСОК НА ЛИЧНИ ИМИЊА	517
СПИСОК НА ГЕОГРАФСКИ ИМИЊА	519
БЕЛЕШКА ЗА АВТОРОТ	521
АРАПТАЗИ – MACEDONIAN FOLK FAIRY TALES FROM STRUMICA AND SURROUNDING AREA	523

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

398.21(=163.3:497.742)(049.3)

398.21(=163.3:497.742)

398.21-05Котев, И.

АРАПТАЗИ : (македонски народни волшебни приказни од Струмица и Струмичко) /
Иван Котев. - Струмица : Центар за култура „Антон Панов“, 2020. - 530 стр. ; 25 см

Сказната како артефакт : (кон книгата „Араптази“ - волшебни народни приказни од
Струмица и Струмичко собрани и приредени од Иван Котев, Струмица 2020 год.) /
Ана Витанова-Рингачева: стр. 5-25. - Белешка за авторот: стр. 521-522. - Речник на
непознати и помалку познати зборови и изрази: стр. 503-515

ISBN 978-608-66227-9-4

а) Котев, Иван, 1939 - Собирачка дејност - Волшебни приказни б) Македонски
народни приказни, волшебни - Струмица и Струмичко - Критики и толкувања

COBISS.MK-ID 52327173